

MIHO SORGO-SORKOČEVIĆ I FORTIS
U PARIZU 1796

O odlasku u Pariz Miha Sorgo-Sorkočevića (ili kako se sam potpisivao Sorgoevića) dubrovačkog senatora i književnika, osnivača jedne iako kratkotrajne Akademije¹ i o njegovim dojmovima iz metropole francuske Revolucije ima nekoliko dragocjenih podataka u uvodu korespondenciji Fortisa, koju je u *Gradi* (br. 23, 1952) objelodanio Ž. Muljačić. Prijatelju Tomu Bassegli javio se Sorgo iz Padove 10. VIII. 1796, saopćujući mu svoju odluku, da krene u Pariz zbog liječenja, zbog tamošnjeg učenog društva i zbog radoznalosti, da vidi taj velegrad nakon revolucije. Iz nekih njegovih primjedaba na račun teških kontribucija, koje je Bonaparte nametnuo Italiji, vidi se također, da je usprkos svojih simpatija Miho ostao kritičan u ocjeni događaja.²

Iz samog Pariza pisao je 8. XI. 1796. Roku Bonfiolu, ujaku Ivana Bizaro, u Mletke i tužio se, kako je u tom golemom gradu sve tako udaljeno, a i na skupoću, ma da hrana nije skupa.³

O boravku Miha Sorkočevića u Parizu ima međutim podataka i iz francuskog izvora. Tako u arhivu ministarstva vanjskih poslova u Parizu postoje tri dokumenta,⁴ iz kojih se vidi s kojim se poteškoćama Sorgo tamo suočio. Uostalom te poteškoće nije nipošto izazvao on sam, već su one bile posljedica tada nesređenih odnosa dubrovačke republike, točnije rečeno njenog diplomatskog predstavnika u Parizu, Favijsa, s vladom francuske republike.

Toskanac Francesco Favi po svom glavnom zanimanju tajnik toskanskog poslanstva, koji je na savjet Ruđera Boškovića g. 1774. dobio zastupanje dubrovačke republike u Parizu, naslijedio je na tom mjestu svog

¹ R. Maixner, *O akademiji Miha Sorkočevića, Grada*, 23, Zagreb, 1952.

² Muljačić, op. cit. str. 89.

³ Muljačić, op. cit. str. 90.

⁴ Autriche, Mémoires et Documents, Raguse 1784 à 1814, 57, str. 89, 90 i 91.

ujaka opata Nicoli.⁵ Strani su predstavnici u početku francuske revolucije zadržali svoja mjesta. Pitanje legalnosti njihova zastupanja postavilo se tek nakon svrgnuća kralja Luja XVI. (10. VIII. 1792.) i pogotovu njegova pogubljenja 21. I. 1793. Favi je tada još ostao u Parizu, ali nije više imao izravnog dodira s revolucionarnom vladom. Napustio je Pariz 26. II. 1794., kad se Toskana bila zaratila i stala na stranu protufrancuske koalicije. Favi se vratio u Firencu, odakle je 3. VI. 1794. poslao izvještaj u Dubrovnik, u kome osuđuje revoluciju, ali izražuje mišljenje, da će se događaji doskora smiriti, priznajući uostalom, da je saveznička intervencija samo učvrstila pariški režim i učinila ga stalnim.⁶

Poslije mira sklopljenog između Francuske i velike vojvodine Toskane 9. II. 1795. Favi se u veljači vratio u Pariz, dakle nakon izbjivanja od godinu dana⁷, ali se njegov položaj i odnos prema revolucionarnoj vladi nije samim tim promijenio.

Kad je Miho Sorgo g. 1796. stigao u Pariz, negdje koncem rujna ili početkom listopada, s putnicom, koju mu je u Mlecima izdao građanin Lallemand, francuski poslanik u Veneciji, Favijev je diplomatski položaj bio još neizvjestan. Zato, kad se Favi pismom od 2. brumaire-a g. V. (23. X. 1796.) obratio »građaninu ministru«⁸ s molbom, da se Mihu Sorgu dade svjedodžba ili potvrda, koja bi mu služila kao osobna isprava, njegova intervencija nije mogla uroditi plodom.

U spomenutom pismu Favi najprije razlaže kako je Miho Sorkočević (»le comte Michel de Sorgo«) stigao u Pariz s putnom ispravom, koju mu je izdao »građanin Lallemand«, poslanik francuske republike u Mlecima, pa zatim moli, da se prema njemu postupa dobrohotno, da bi mogao u Parizu proboraviti nekoliko tjedana »i udovoljiti svojoj opravdanoj znatiželji« (»et satisfaire sa juste curiosité«). »Moje vjerodajnice,

⁵ L. Vojnović, *La Révolution française vue de l'Adriatique*, otisak iz *Révolution Française*, 1937, br. 11, str. 23., te M. Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, Bibliothèque de l'Institut Français de Zagreb, 1950, str. 70. – Favi je u početku radio pod nadzorom ili uz pomoć opata Niccolija, kako se to vidi iz pisma, koje je Rudžer Bošković iz Fontainebleau-a, gdje se tada nalazio kralj, uputio 27. X. 1777. dubrovačkoj vladi i u kome veli: »...vi è (t. j. u Fontainebleau) il Sig. Ab. Niccoli, e il Sig. Favi, impegnatissimi per ben servir...«, v. M. Deanović, *Jedanaest Boškovićevih pisama iz Francuske*, Rudžer Bošković, Grada, knj. I, Zagreb, 1950.

⁶ Lujo Vojnović, *Pad Dubrovnika*, Zagreb 1908, knj. I., str. 20–21.

⁷ U Vojnovića, op. cit. str. 21. ima nekoliko pogrešaka, koje bi mogle biti tiskarske. Favijev se povratak u Pariz stavlja iza 13. II. 1795., što je u suprotnosti s prethodnom rečenicom: »Sa Direktorijem vrate se normalni odnosi s Evropom«, jer je Direktorij preuzeo vlast tek 27. listopada 1795. Pogrešan je također datum novih akreditiva poslaniku Brnère-u u Dubrovnik »augusta 1794«, što ima glasiti 1796., a isto tako i datum Favijeve predaje novih akreditiva vladi Direktorija (»U audijenciji 28. februara 1795.«). Ti su akreditivi zapravo datirani s 13. I. 1797., a Favi ih je predao u ožujku 1797. (v. akreditivno pismo u spomenutom svesku dokumenata *Autriche, ... Raguse ...* 57. Njihovu predaju spominje i Paul Pisani u *La Dalmatie de 1797 à 1814*, Pariz 1893, str. 125).

⁸ Ministar vanjskih poslova bio je tada Charles de Lacroix de Constant (Delacroix), od 4. XI. 1795. do 18. VII. 1797.

nastavlja Favi, nisu dosad bile obnovljene, ali moja misija nije zato prestala.« Ukazuje na činjenicu, da se u Dubrovniku nalazi otpravnik poslova i ujedno konzul francuske republike građanin Desrivaux, pa da prema tome odnosi između Francuske i Dubrovnika postoje. Stoga moli, da se potvrdi »certificat« za Sorga, čiji se tekst nalazi u prilogu, a glasi ovako: »2 Brumaire an 5. Je soussigné chargé des affaires de la République de Raguse auprès de la République Française certifie que Monsieur le Comte Michel de Sorgo est natif de Raguse, et je le recommande à toutes les Autorités Constituées afin qu'il puisse séjourner librement à Paris pour son instruction, en foy de quoy je Luy ai donné le présent certificat muni de mon cachet. Fait à Paris le deux Brumaire an 5me de la République Française, 23 octob^{re} 1796, François Favi.«

»Ako bi to nailazilo na poteškoće (»Si cela souffre des difficultés«), nastavlja Favi u svom pismu, molim vas da mu izvolite pribaviti dozvolu, da ostane ovdje nekoliko mjeseci. On putuje kao promatrač filozof (»en observateur philosophe«), to je čovjek poznat i stari prijatelj građanina Lallemanda, koji mu je dao putnicu. Moguće je također, da njegov boravak bude kraći za nekoliko tjedana (»que son séjour se reduise à quelques semaines«) i ja se nadam, da mu usluga (»faveur«), koju moli ne će biti uskraćena, jer je on uostalom jedan od dubrovačkih senatora i član vlade, koja nije nikad porekla svoju privrženost francuskom narodu (»et faisant partie d'un gouvernement qui n'a jamais démenti son attachement envers la Nation Française«). Favi ne prilaže njegovu putnicu, da Sorgo ne ostane bez isprave, koja bi dokazala njegov identitet, ali Favi je spreman doći i pokazati je, ako to bude potrebno. Potpis: »François Favi, chargé d'affaires de la République de Raguse, Rue Grenelle, Faubourg Germain N° 1492 près l'ancienne Barrière.«

Ali mišljenje ministarstva vanjskih poslova o valjanosti Favijeve misije nije bilo povoljno. Već je na rubu spomenutog Favijevog pisma referent ministarstva vanjskih poslova pribilježio, da je Favi doista bio otpravnik poslova, ali da se od 1791. ništa nije više čulo o njemu. To negativno stanovište razrađeno je u izvještaju istog referenta izvršnom odhodu direktorija (»Rapport au Directoire Exécutif«), u kome se Favi naziva »neki g. Favi« (»un M. Favi...«). »Nije li možda veoma čudnovato, veli taj izvještaj, što je jedan Talijan, član jedne vlade malene republike, čekao prije nego što učini ikakve korake (»aucunes démarches«) sve dok Pobjeda nije potpuno odlučila o sudbini Francuske (»que la Victoire eût entièrement décidé du sort de la France«). Referent predlaže, da se odbije zahtjev Favija s obzirom na takvo njegovo neobično držanje. A što se tiče Desrivaux-a, izvjestitelj izjavljuje, da mu je njegovo ime nepoznato! – To uostalom nije tako neobično, jer se u svim spisima iz revolucionarnog doba francuski generalni konzul i otpravnik poslova u Dubrovniku stalno naziva »građanin Bruère«, pa njegov predikat, kojim se uostalom nije služio, nije bio poznat referentima u ministarstvu vanjskih poslova koje se od travnja 1794. do studenog 1795. zvalo »Commission des relations extérieures«.

Diplomatski je položaj Favija bio priznat tek početkom 1797. kad je on dobio iz Dubrovnika nove vjerodajnice. No za Miha Sorkočevića bilo je to već prekasno, pa je tako taj »promatrač filozof« uza svoje tjelesne tegobe morao osjetiti i tu nelagodnost, da njegov lični dokument, iako izdan od francuskog poslanika u Mlecima, ne bude u Parizu priznat. I doista, on je, upravo mjesec dana iza bezuspješne Favijeve intervencije, umro u Parizu. Inače, sudeći po pismu Fortisa, kod koga je Sorgo u Parizu stanovao, upravljenom u Mletke Roku Bonfiolu 24. XI. 1796,⁹ on se neposredno pred svoju smrt dobro osjećao, pošto je bio prebolio reumatične bolove, zbog kojih je dvije sedmice ostao kod kuće. U večer, kad je legnuo, bio čak vrlo veseo te se spremao da sutradan izađe u kočiji. Podlegao je žestokom udarcu apopleksije tako, da nije mogao dozvati ni služavku ni Fortisa, koji je spavao nedaleko od njega. Fortis je zajedno s Favijem, koga naziva »il fu Inviato di Ragusa«, preuzeo brigu oko Mihove ostavštine, novaca, knjiga i t. d., to više, što je Sorgo uoči svog odlaska u Pariz ostavio kod Fortisa u Padovi jedan sanduk svojih stvari.

Zanimljiviji od te sasvim materijalne brige oko prijateljeve ostavštine bili bi podaci o idejnim vezama Sorga s Fortisom u to doba. Vidjeli smo, da je Miho Sorkočević krenuo na put u dogovoru s Fortisom.¹⁰ S druge strane sve ono, što se o Sorgu znade prije njegova odlaska iz Dubrovnika u Italiju i odanle u Pariz g. 1796, pokazuje, da je Miho gledao na francusku revoluciju u najmanju ruku s radoznalim simpatijama, dok je zacijelo odobravao ono, što je u revoluciji bila primjena socijalnih i političkih nazora francuskih filozofa XVIII. stoljeća. Vidljiv znak njegovih simpatija prema francuskom revolucionarnom režimu može se također opaziti u spremnosti, kojom je g. 1795. pomogao konzulu Bruère-u u sastavljanju odgovora na zahtjev revolucionarnog Odbora javnog spasa o stanju dubrovačke književnosti.¹¹

Dok podaci o Sorgovim političkim nazorima u ono doba nisu opsežni, iako su prilično jasni, daleko povoljnije stoji stvar s podacima o političkim nazorima njegova prijatelja Fortisa, što također valja uzeti u obzir pri ocjeni Sorgove odluke da krene u Pariz. Pri tome ćemo se poslužiti obim Fortisovim francuskim djelima, od kojih je jedno (*Mémoires*) izašlo tek 1802., ali ima podataka i o prijašnjim godinama, dok je drugo

⁹ Muljačić, Op. cit. str. 120-121.

¹⁰ No, razumije se, svojom voljom, a ne, kako bi se to moglo zaključiti iz životopisa M. Sorga, koji je napisao Vlaho (Biagio) Stulli u *Biografia degli Italiani illustri* (uredio Tipaldi, Mleci, sv. I. 1834), – prisiljen od Fortisa. Spominjući poboljšanje neženje Sorga, osobito zimi 1795-6, Stulli naime piše: »Trovavasi colà il suo antico amico Fortis, che allettato dalle novità de' tempi ad essere in qualche modo spettatore di cose non prima vedute, tanto disse ed operò che indusse il Sorgo ad intraprendere seco il viaggio di Parigi; e benchè questi gli facesse conoscere le deboli forze e gli acciacchi della sua avanzata età, tuttavia non seppe difendersi di tale proposizione«.

¹¹ I. K. Švrljuga, *Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom*, Zagreb 1882, Starine XIV, nadalje R. Maixner, *Interes francuske revolucionarne vlade za strane književnosti i Dubrovnik, Grada*.

(iz g. 1799) aktualna politička brošura, vrlo zanimljiva za Fortisovo gledanje na međunarodni razvoj, pa i za upoznanje njegove političke uloge.¹²

U *Mémoires*, sv. II, objelodanjeno je nekoliko pisama između nekih talijanskih prirodopisaca i Fortisa, među ostalim »Lettre du cit. Charles Amoretti au cit. Fortis«, iz Milana, 18. prosinca 1796. Fortis se tada već nalazio u Parizu, pa ga Amoretti podsjeća, da se nisu vidjeli već od prošlog rujna (1796.), u mjestu Menaggio na Lago di Como, »kad ste vi udarili putem u Graubünden (»le chemin des Grisons«) kao najsigurnijim za Pariz«. ¹³ – Kako je poznato, Fortis je krenuo iz Padove u Pariz u društvu Miha Sorkočevića, pa nam taj podatak otkriva smjer i vrijeme njihova zajedničkog putovanja.

Fortis nije bio profesionalni političar. Njegova glavna briga bila je naučni, prirodoslovni rad. U njegovim *Mémoires* ima dosta podataka o tome, koliko je Fortisa Pariz privlačio i kao naučno središte. Tako u sv. II. str. 7, u raspravi *Des Discolithes* veli: »Ta je radnja više od trideset godina spavala u mojim torbama i ja je ne bih odanle izvukao, da nije bilo nesretnih posljedica rata, koje su naglo promijenile politički način života moje domovine. Predviđajući unapred strahote, kojih će poprištem i žrtvom postati, udaljio sam se od nje, da ne budem svjedok toga; i najzad, izgubio sam strpljivost zbog zanovijetanja (»tracasseries«) od strane jedne samovoljne vlade (t. j. mletačke republike), i odlučih poći potražiti mir tristo milja daleko od sretne samotne kuće u Vicenzi, koja je moj pravi elemenat i koju još uvijek strastveno volim usred najbučnije prijestolnice svijeta«.

Među razlozima zbog kojih se ponovo prihvatio toga posla Fortis navodi »mnogostruke pomoći« (»les secours multipliés«), koje bi čovjek uzalud tražio u svakoj drugoj zemlji, a koje »velik broj prirodopisnih zbiraka, susretljivost učenjaka i bogatstvo knjižnica pružaju u Parizu«. Fortis izražuje svoju zahvalnost i svoje divljenje pariškim učenjacima, osobito prirodoslovcu Cuvier-u, pod čijim je vodstvom radio u pariškom botaničkom vrtu (*Jardin des plantes*).¹⁴

Sve je to zacijelo zanimalo i »promatrača-filozofa« Miha Sorga, mada nije bio prirodopisac stručnjak. Ne treba naime zaboraviti, da je u 18. st. prirodopis bio u »učenim društvima« isto toliko cijenjen koliko i književnost i filozofija.

¹² *Mémoire pour servir à l'histoire naturelle et principalement à l'oryctographie de l'Italie et des pays adjacents*, par Albert Fortis. Un des XL de la Société italienne, membre pensionnaire de l'Académie des sciences de Padoue, de la Société Royale de Londres, de la Société patriotique de Milan, de l'Institut de Bologne, des Curieux de la nature, des Académie de Naples, de Lund, de Sienne, de Mantoue, d'Udine, de Vicence, de Spalato etc. ... A Paris, chez J. J. Fuchs libraire ..., L'an X (1802), u 2 sv.; nadalje: *De la Toscane*; article tiré de la correspondance du Citoyen P. d. L. avec son ami XXX, représentant du peuple. De l'imprimerie de H. J. Jansen, rue des Pères n° 1195/30 str. u 8.

¹³ Fortis, *Mémoires*, sv. II. str. 247.

¹⁴ Ibidem, sv. II., str. 297, 306.

Druga od spomenutih Fortisovih knjiga zanimljiva je kao ključ za upoznavanje tadašnje Fortisove političke orijentacije. Napisana bez imena pisca,¹⁵ ta je knjižica sastavljena u vrijeme francuske objave rata toskanskom velikom vojvodi Ferdinandu III., iako je ovaj ugovorom od 1797. osigurao neutralnost Toskane te je bio prvi, koji je napustio protufrancusku koaliciju mirovnim ugovorom od 9. II. 1795. Veliki je vojvoda na to morao pobjeći u Beč, a mirovnim ugovorom u Lunéville-u 1801. morao se odreći Toskane.

Tko je »xxx«, koga autor te brošure naziva predstavnikom puka i svojim prijateljem, ne znamo.¹⁶ Odmah u početku istaknuta je aluzija na Toskanu: »Moj dragi prijatelju, u času, kad je naše pobjedničko oružje kaznilo drskost i vjerolomstvo jednog krivokletničkog dvora i slomilo okove zbog kojih je tako dugo stenjao u bijedi i ropstvu najljepši i nekoć najviše cvatući dio Italije ...«. U tom času, veli pisac »svi su pogledi upereni na držanje toskanskog dvora i na dalnju sudbinu te osamljene državice«.

Prelazeći zatim na prikaz općeg stanja u Italiji, Fortis veli, da je talijanski narod, koji se okupio pod »našim zastavama«, da bi zbrisao svaki trag kraljevskog, feudalnog i teokratskog despotizma, određen da postane iskren prijatelj Francuske republike. Ali talijanski rodoljub Fortis iza te svečane izjave upozoruje, da zasad Talijani, kojih je zemlja opustošena od rata i od »gramzivosti komesara«, ne mogu iskreno ljubiti Francuze, pa zato savjetuje, da »slavodobitna Republika« po-spješi čas njihovog prvog preporoda.

Nakon takvog izlaganja općih pogleda pisac daje pregled toskanskih institucija. Osobito hvali ustav, koji je sasvim republikanski i koji je kleru oduzeo utjecaj na puk. Nadalje hvali kazneni zakon iz g. 1781., koji je uveo potpunu ravnopravnost građana, pa završava izjavom, da takav narod zaslužuje povjerenje i prijateljstvo francuske republike. Završavajući svoje izlaganje s republikanskim pozdravom »Salut et fraternité«, pisac moli prijatelja, da mu saopći svoje mišljenje o tom prikazu te izjavljuje, da je pripravan dati slične prikaze stanja u bivšoj kraljevini Napulja i u bivšoj republici Veneciji, koje jednako dobro poznaje.¹⁷

Ne bi se naravno smjelo zaključiti, da su baš svi ti Fortisovi nazori bili i nazori njegova prijatelja Miha Sorkočevića. Ovaj posljednji vjero-

¹⁵ Atribuciju Fortisu daje *Catalogue général de la Bibliothèque Nationale*. Datum te brošure označen je na kraju teksta: B..... (Bologna), ce 1er ventôse, an VII de la république française une et indivisible. P. d. L.«

¹⁶ Iste godine, u pismu Roku Bonfiolu, 31. I. 1799, Fortis spominje svoje veze sa članom direktorija Lariveillère-Lépeaux-om (v. Muljačić, op. cit., str. 122).

¹⁷ Ta bi se izjava mogla dovesti u vezu s Fortisovim traženjem obavijesti iz Dubrovnika, koje mu je g. 1802. preko Ivana Bizzarro u Mlecima slao Tomo Krša (Chersa) iz Dubrovnika (v. Muljačić, op. cit., str. 124–125), pa da se dobije dojam, da je Fortis, koji je od 1800. bio u Bologni visok funkcionar, tajnik talijanskog Instituta (Akademije), bio u neku ruku informator francuskog režima.

jatno nije gledao u francuskom republikanskom režimu praktičnu priliku za postignuće nekog sjajnog položaja. Materijalno neovisan i kraj toga bolestan, on bi se zacijelo bio vratio u Dubrovnik, da ga smrt nije zatekla u Parizu. Miho je bio došao u metropolu revolucije iz filozofske radoznalosti, da upozna prilike i ljude, pa vjerojatno nije ni pomišljao da svoje republikanske simpatije poistovetuje s ličnim ambicijama, kao što je to učinio njegov prijatelj Fortis.

Résumé

M. SORGO ET A. FORTIS À PARIS EN 1796

Amateur et bel esprit plutôt qu'écrivain fécond, fondateur d'une Académie de peu de durée, le sénateur ragusain Miho Sorgo-Sorkočević a visité Paris en 1796, en compagnie de son ami Fortis, membre de l'Académie des sciences de Padoue et minéralogiste bien connu. Arrivé dans la capitale française à la fin de septembre ou au début d'octobre, pour satisfaire sa curiosité de philosophe et connaître le foyer de la Révolution (bien que maîtrisée depuis l'avènement du Directoire), Miho Sorgo n'eut pas l'occasion de pousser ses observations et investigations très loin, puisqu'il y mourut dans la nuit du 23 au 24 novembre 1796.

Les quelques semaines de son séjour à Paris furent encore troublées par un désagrément d'une autre nature. Muni d'un passeport délivré par son ami Lallemand, ministre de la république française à Venise, Sorgo ne put cependant obtenir un certificat que le chargé d'affaires de Raguse à Paris François Favi essaya en vain de faire légaliser par le ministre des affaires étrangères Delacroix, «afin qu'il puisse séjourner librement à Paris pour son instruction».

Or ce ne fut pas Sorgo mais Favi que le Ministère jugea indésirable. Comme on le voit d'après la lettre de Favi, adressée le 2 brumaire an 5 au Citoyen Ministre, la situation de Favi n'était pas tout à fait régulière puisqu'il n'était pas encore accrédité auprès du gouvernement de la République. Si Favi n'y voyait pas d'inconvénient, arguant que sa mission ne pourrait être considérée comme terminée puisque celle du chargé d'affaires à Raguse et consul général Bruère ne l'était pas non plus, le rapporteur du ministère n'était pas de cet avis. Après avoir criblé la lettre de Favi d'observations défavorables, il rédigea son rapport au Directoire Exécutif, en déclarant qu'«un M. Favi» était certes connu autrefois, mais que depuis 1791 on n'avait plus entendu parler de lui au Ministère. Vu cette attitude «singulière» le rapporteur proposa donc de refuser la demande de Favi.

Après avoir rappelé quelques passages des deux livres français publiés par Fortis en 1799 et 1802, l'auteur démontre la différence qu'il y avait entre l'attitude du minéralogiste italien, dont le zèle révolutionnaire fut récompensé par une bonne place dans la République Cisalpine, et celle de son ami ragusain, célibataire aisé mais maladif, privé de toute ambition sinon de la curiosité d'un esprit éclairé.